O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA QARINDOSHLIK TERMINLARINING MUROJAAT VOSITASI SIFATIDA QO‘LLANISHI: LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUV (AKA, OPA, XOLA VA UNCLE, AUNTIE MISOLIDA)

G‘oziyeva Malikaxon Adaxamjon qizi

Qarindoshlik terminlari har bir xalqning ijtimoiy tuzilishi, oilaviy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi leksik qatlamdir. Ular dastlab qarindoshlik munosabatlarini nomlash uchun xizmat qilsa-da, nutqda ko‘pincha qarindosh bo‘lmagan shaxslarga murojaat vositasiga aylanadi. Bu hodisa tilning pragmatik imkoniyatlarini va madaniyatning til orqali ifodalanishini ko‘rsatadi. Mazkur tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillarida qarindoshlik terminlarining murojaat sifatida qo‘llanishi lingvokulturologik nuqtayi nazardan qiyosiy o‘rganiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi madaniyatlararo muloqot, tarjima va chet tillarini o‘qitishda murojaat birliklarining madaniy ma’nosini hisobga olish zarurati bilan bog‘liq. Aka, opa, xola kabi birliklar ingliz tiliga so‘zma-so‘z o‘girilganda (elder brother, elder sister, aunt) ularning pragmatik mazmuni, ya’ni hurmat, samimiylik va ijtimoiy yaqinlik yo‘qoladi. Tadqiqotning maqsadi ikki tilda qarindoshlik terminlarining murojaat vazifasidagi umumiy va farqli jihatlarini aniqlash, ularning madaniy asoslarini ochib berishdir. Vazifalar: terminlarning murojaat sifatida qo‘llanish doirasini aniqlash, pragmatik vazifalarini tahlil qilish, ularning ortidagi madaniy qadriyatlarni izohlash va tarjimadagi muammolarni ko‘rsatish. Nazariy asosni lingvokulturologiya, murojaat nazariyasi va xushmuomalalik pragmatikasi tashkil etadi; tavsifiy, qiyosiy va kontekstual usullar qo‘llanadi.

Qo‘llanish doirasi. O‘zbek tilida qarindoshlik terminlari murojaatning eng faol vositalaridan biri bo‘lib, nafaqat oila doirasida, balki ko‘cha, bozor, do‘kon, transport va ish joyida notanish kishilarga ham keng qo‘llanadi (aka, bir qarab yuboring; opa, narxi qancha?). Yoshi kattaroq ayolga xola, erkakka amaki yoki aka, kichikka uka, singil, bolam deyilishi odatiy hol. Ingliz tilida esa mother, father, uncle, aunt, grandma kabi terminlar asosan oila doirasida ishlatiladi. Notanish kishiga murojaatda ko‘proq neytral shakllar (Excuse me, Sir, Madam) yoki unvonlar (Mr., Mrs.) tanlanadi.

Pragmatik vazifa. O‘zbek tilida qarindoshlik terminlari bir vaqtning o‘zida hurmat, yaqinlik va ijtimoiy masofani yumshatish vazifasini bajaradi. Masalan, aka so‘zi suhbatdoshni «o‘zimizning odam» sifatida qabul qilishni bildiradi va iltimos yoki savdo muloqotida ijobiy xushmuomalalik strategiyasini kuchaytiradi. Ingliz tilida esa uncle va auntie kabi birliklar ayrim hollarda (masalan, Janubiy Osiyo va Afrika ingliz tili variantlarida yoki oilaviy do‘stlarga nisbatan) qarindosh bo‘lmagan kishilarga ham qo‘llanadi, lekin umumiste’mol murojaat sifatida keng tarqalmagan. Ingliz madaniyatida bunday qo‘llanish ba’zan ortiqcha norasmiy yoki bolalarcha tuyulishi mumkin.

Yosh va jins bo‘yicha tabaqalanish. O‘zbek tilidagi terminlar tizimi nozik farqlanadi: aka–uka, opa–singil, amaki–amma, tog‘a–xola kabi juftliklar yosh, jins va ota yoki ona tomoni bo‘yicha ajratadi. Ingliz tilida esa brother, sister, uncle, aunt kabi umumiy terminlar mavjud bo‘lib, yosh va nasab farqi leksik jihatdan ifodalanmaydi. Shu sababli aka va opa ingliz tilida yagona ekvivalentga ega emas va tarjimada (big brother, sister, Sir, Ma’am) ma’noning faqat bir qismi saqlanadi.

Madaniy asoslar. Ushbu farqlar madaniyatlarning qadriyatlar tizimi bilan izohlanadi. O‘zbek madaniyati jamoaviylik, oila va mahalla institutining kuchli o‘rni, kattalarga hurmat, ijtimoiy yaqinlikka intilish bilan tavsiflanadi. Murojaatda qarindoshlik terminlaridan foydalanish suhbatdoshni «katta oila»ga qo‘shish, ya’ni begonalikni yo‘qotish usulidir. Ingliz tilli madaniyatlarda esa

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

individualizm, shaxsiy chegaralarni hurmat qilish va tenglik g'oyalari ustun bo'lib, murojaatda ism yoki neytral hurmat shakllari afzal ko'riladi.

Tarjima va muloqotdagi muammolar. O'zbek tilidan ingliz tiliga tarjimada qarindoshlik murojaatlarini so'zma-so'z o'girish muloqotda g'alatilikka olib keladi (masalan, notanish sotuvchiga brother deb murojaat qilish). Ingliz tilli o'zbek tilini o'rganuvchi esa ism bilan to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilib, yoshi kattaga nisbatan hurmatsizlik ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun chet tillarini o'qitishda bu birliklarni madaniy kontekst bilan birga o'rgatish zarur.

Xulosa qilib aytganda, qarindoshlik terminlari o'zbek tilida murojaatning keng qamrovli, madaniy jihatdan yuklangan vositasi bo'lsa, ingliz tilida ularning murojaat sifatida qo'llanishi cheklangan va oilaviy doira bilan bog'liq. Bu farq ikki xalqning jamoaviylik va individualizm, ierarxiya va tenglik kabi madaniy yo'nalishlaridagi tafovutlarini aks ettiradi. Tadqiqot natijalaridan tarjimashunoslik, pragmalingvistika, lingvokulturologiya va madaniyatlararo muloqot o'qitishda foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: qarindoshlik terminlari, murojaat, lingvokulturologiya, pragmatika, jamoaviylik, individualizm, tarjima.

Adabiyotlar:

1. Braun F. Terms of Address: Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures. Berlin: Mouton de Gruyter, 1988.
2. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press, 1987.
3. Hofstede G. Culture's Consequences. Thousand Oaks: Sage, 2001.
4. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. Moskva: Akademiya, 2001.
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. Toshkent: Sharq, 2008.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.